

MU'TEZİLE MEZHEBİNDE İNSANIN FİİLLERİ PROBLEMİ

Hamdi GÜNDOĞAR¹

Anahtar kelimeler: Mu'tezile, insan fiilleri, irade, hürriyet, kesb.

Özet:

Mu'tezile'nin beş temel prensibinden birisi adalettir. Onların bu prensibine göre insan hürdür ve kendi fiillerini kendisi yapar. Allah insanlara bir eylemi yapıp yapmama gücü vermiştir. Eğer insan herhangi bir şeyi yapmak hürriyetine sahip değilse, o insanın işlediği iyi veya kötü fiillerden dolayı mükafat veya ceza görmesi anlamsız olur. Eğer Allah insanları belirli fiilleri yapmaya zorlamış olsaydı o zaman Allah'ın o fiillerden dolayı insanları cezalandırması zulüm olurdu. Halbuki Allah adildir, kulların fiillerine müdahale etmez ve hiçbir şekilde kullarına zulmetmez.

Mu'tezile insanların fiillerinde hür oldukları ve dolayısıyla yapıp ettiklerinden sorumlu oldukları şeklinde tezahür eden görüşlerini ispatlamak için Kur'an'dan bazı ayetleri delil olarak almışlardır. Mu'tezile, insanın fiillerinde özgür olduğuna yorumlanabilen Kur'an ayetlerini delil olarak almış, insanın yaptıklarının Allah'ın dilemesi ve bilgisi dahilinde olduğunu bildiren Kur'an ayetlerini ise te'vil yoluna gitmiştir.

Human Being's Acts İn The Mu'tazilah

Abstract

Key words: Mutazilah, Human being, act, free will, to acquire,

One of the main principles of Mu'tazilah is justice. According to this principle human being responsible for their acts. People have free will and they make their acts by their free will. Because of that Mu'tazilah says human being will be responsible in the judgement day for their acts that they have performed in the world. Allah gave to man a power for doing or not doing. If human being hasn't free will for act anything, he will not responsible from his acts that he has performed in the world.

To prove their opinions, Mu'tazilah take a lot of verses of Qur'an as proof. İn the Qur'an there are many verses that supports opinions of Mu'tazilah. But

¹ Dr., Din Kütürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

meanwhile there are some verses of Qur'an that dont support Mu'tazilah's opinion. Mu'tazilah has forced interpretation these verses.

Giriş:

İnsanın fiillerini hür bir irade ile mi yoksa mecburiyet altında mı gerçekleştirdiği konusu üzerinde İslam düşünce tarihinin erken dönemlerinden itibaren tartışmalar meydana gelmiştir. Hicri I. Asırda, insanın fiillerinde mecbur olduğu anlamına gelen cebr görüşünü dile getirenler; insanın fiillerinde zorunluluk altında olduğunu, insanın iradesinin ve gücünün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Hicri II.asrın başlarında ortaya çıkan Mu'tezile ise insanın fiillerini hür iradesiyle ve kendi gücüyle meydana getirdiğini ortaya koymuştur.

Yapılan bir işten sorumlu tutulabilmesi için insanın o işi hür iradesiyle yapmış olması gerçeğinden hareketle Mu'tezile, insanın fiillerinin, kendisinin hür iradesinin ve gücünün eseri olduğunu belirtmiştir. Mu'tezile'nin insan fiilleriyle ilgili görüş ve düşünceleri bu mezhebin beş temel prensibinden birisi olan adalet prensibi ekseninde gelişmiştir. Kaderin nefyedilmesi, salah ve aslah konusu, fiillerdeki husün ve kubuh, Mu'tezile'nin adalet prensibi çerçevesinde yorumladığı diğer konulardır.

Mu'tezile'nin adalet prensibinin temelinde, insanın fiillerinde hür olduğu, yaptığı iyi ve kötü eylemlerin tamamen kendisine ait olduğu, dolayısıyla bunlardan sorumlu olduğu, aynı zamanda kötü fiillerin Allah' nispet edilemeyeceği, Allah'ın zulümden uzak ve adil olduğu düşüncesi vardır. Mu'tezile'ye göre insan hürdür ve kendi fiillerini özgür iradesiyle yapar. Allah insanlara bir şeyi yapıp yapmama gücünü vermiştir. Eğer insan herhangi bir şeyi yapmak hürriyetine sahip değilse, o insanın yaptığı iyi veya kötü işlerden dolayı mükafat ve ya ceza görmesi anlamsız olur. Eğer Allah'ın insanları belirli fiilleri yapmaya zorladığı kabul edilecek olsaydı, Allah'ın o fiillerden dolayı bir insanı cezalandırması zulüm olurdu.

Müteahhir Mu'tezile'den Kadı Abdülcebbar'a göre her kim insanın fiillerinin yaratıcısı ve muhdisi Allah'tır derse büyük bir hata etmiş olur.² Halbuki Allah adildir ve kullarına hiçbir zaman haksızlık etmez. O halde Allah'ın bu adaletinin gereği olarak insanların irade hürriyetinin olması gerekir. Özgür bir iradeye sahip olmayan bir kişinin sorumlu tutulması Allah'ın hikmetine ve adaletine yakışmaz.³

Mu'tezile bu düşüncesini, insanın özgür bir iradeye sahip olduğunu, istediği fiili gerçekleştirdiğini ve Allah'ın adaleti yerine getireceğini belirten bazı Kur'an ayetlerine dayandırmıştır. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: "Ey insanlar! Size Rabbinizden hak gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse, ancak kendisi için gelecektir. Kimde saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapacaktır..."⁴ "Gerçekten size Rabbinizden basiretler geldi! Artık kim hakkı görürse kendi lehine kim de hakkı görmezse kendi aleyhinedir..."⁵ "De ki Hak Rabbinizdendir. Dileyen inansın dileyen

² Bkz.Kadı Abdülcebbar, el -Muğni fi Ebvab'it-Tevhid ve'l-Adl. VIII, s. 3, Neşr. İbrahim Medkur-Taha Hüseyin, Kahire 1382/1962. Şehristani, el-Milal ve'n-Nihal, I, s.57, Beyrut, 1421/2001

³ Bkz.Kadı Abdülcebbar, Şerhu Usul'i- Hamse, s. 301, thk. Abdülkerim Osman. Kahire, 1988

⁴ Yunus, 10/108

⁵ En'am, 6/104

inkar etsin..."⁶ "Şüphesiz Allah hiçbir kimseye zerre kadar haksızlık etmez; zerre miktarı bir iyilik olursa, onun sevabını kat kat artırır. Ona kendi yanında büyük bir mükafat verir."⁷ "Öyle bir günden sakının ki, hepiniz o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tastamam verilecektir. Onlara haksızlık da edilmeyecektir."⁸ "...Allah onlara zulüm ediyor değildi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı."⁹ "Şüphesiz Allah insanlara hiçbir şeyde zulüm etmez. Ancak insanlar kendi kendilerine zulmederler."¹⁰ "Herkes kendi kazancına bağlıdır."¹¹ "Kim iyi bir iş yaparsa, kendi yararı için yapmış olur! Kim de bir kötülük yaparsa kendi aleyhine yapmış olur..."¹²

Mu'tezile, yukarıda zikredilen ayetleri kendi görüşleri için delil olarak almış, insanların hür iradeleriyle fiillerini gerçekleştirdiklerini, bu fiillerin sonucu olarak da ceza veya mükafat alacaklarını belirtmiştir.

Mu'tezile'nin adalet ilkesine göre Allah hiç kimseye zulmetmeyeceğine göre, ahirette cezalandırılan kişi ancak kendi yaptıklarının bir sonucu olarak cezalandırılabilir. İrade hürriyeti olan insan, Allah'ın kendisine bağışladığı yapabilme gücü (istiitaat) ile istediği fiili yapmaktadır. Bu nedenle insanlar fiillerinin yaratıcısı ve yapıcısıdır. İnsanların yaptıkları işlerden sorumlu tutulmaları da bundan dolayıdır. İnsanın yapıp ettiklerinde Allah'ın takdirinden veya yaratmasından söz edilemez.¹³

Mu'tezile'de İnsanın Fiilleri Düşüncesi

İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinde üzerinde tartışmalar yapılan konulardan birisi; insanın irade hürriyeti ve buna bağlı olarak insanın fiilleri konusudur. Bu konu üzerinde yapılan tartışmalarda; insandan sadır olan fiillerde insanın bir iradesinin olmadığı görüşü Cebriye tarafından dile getirilmiştir. Bu görüşün karşıtı olan; insanın fiillerini özgür iradesiyle meydana getirdiği ve bundan dolayı eylemlerinden sorumlu olduğu fikri Mu'tezile kelamcıları tarafından savunulmuştur. Ehl-i Sünnete mensup kelamcıları ise; insanın fiili kesb etmesi, Allah'ın da o fiili yaratması suretiyle fiilin meydana geldiğini belirtmişlerdir.

1- Cebr Düşüncesine Karşı İrade Hürriyeti

İslam düşünce tarihinde cebr görüşünü ilk olarak savunan Ca'd b. Dirhem (v.118/736) ve Cehm b. Safvan'a (v.128/745) göre insanlar fiillerinde bir mecburiyet altındadırlar. İnsanlar kendi fiillerini meydana getirirken hür bir irade ve güce sahip değildirlere. Ca'd b. Dirhem, Cehm b. Safvan ve cebr düşüncesini benimseyen diğer Cebriye'cilere göre Allah'ın dışında hiç kimsenin, ne fiili ne de amelî vardır. Ameller yaratılmışlara ancak mecaz yoluyla izafe edilebilir.¹⁴ Nasıl ki

⁶ Kehf, 18/29

⁷ Nisa, 4/40

⁸ Bakara, 2/281

⁹ Tevbe, 9/70

¹⁰ Yunus, 10/44

¹¹ Tur, 52/21

¹² Fussilet, 41/46

¹³ Kadı Abdülcebbar, Muğni; VIII. s. 3. 149

¹⁴ Şehristani, el-Milel, I.s. 98.

ağaç meyve verdi, su aktı, taş hareket etti, güneş doğdu ve battı v.b. deniliyorsa, insanın fiilleri için de aynı şey geçerlidir.¹⁵

Cebriyye'nin insan iradesini yok sayan bu düşünceleri Mu'tezile tarafından eleştiriyeye tabi tutulmuş ve daha sonra cebr görüşünün tamamen aksine insana tam bir özgürlük veren görüşler ortaya konulmuştur.

İnsanın fiillerinde hür olduğu fikrinin ilk temsilcilerinden Ma'bed el-Cüheni (v.80/699) ve Gaylan ed-Dımişki (v.126/763) ye göre; kader yoktur, bütün işler insanın kendi iradesiyle yapılır. İnsan kendi eylemlerini kendi bilgisiyle bizzat kendisi takdir eder. İnsan yapıcı ettiği şeylere kendi hür iradesiyle yönelir ve sonra kendi kudretiyle o fiilleri yaratır. Allah ezelde insanın fiillerini takdir etmez. Allah'ın iradesinin insan fiilleri üzerinde herhangi bir müdahalesi yoktur. Allah'ın kudretinin insan fiillerinin ortaya çıkmasında bir rolü de yoktur. Allah, insanın fiillerini ancak meydana geldikten sonra bilir.¹⁶ Ma'bed el-Cüheni ve Gaylan ed-Dımişki'nin, insan fiillerinde Allah'ın takdirini ve gücünü nefyeden, fiillerin meydana gelmesini tamamen insanın irade ve gücünün eseri olarak kabul eden bu görüşü, Mu'tezile imamı tarafından tasvip edilmiş ve yayılmıştır.

2- İrade Hürriyeti ve İnsanın Fiilleri

Mu'tezile'nin kurucularından Vasil b. Ata (v.131/748), insanın iradesinde hür olduğu konusunda Ma'bed el-Cüheni ve aynı görüşte olan Gaylan ed-Dımişki'nin yolunu takip etmiştir.¹⁷ Vasil b. Ata'ya göre Allah Teala hakimdir, adildir. O'na şer' ve zulüm izafe etmek caiz değildir. Kullarından emrettiğine aykırı bir şeyin olması da caiz değildir. Allah Teala insanlara bir şeyi gerekli kılar, sonra da onları sorumlu tutar. İnsan yaptığı iyilik ve kötülükten, imanından ve küfründen, itaati ve işlediği günahlarından sorumludur. Allah insanı bu işleri yapması için güçlü kılmıştır. İnsanların işleri hareket, hareketsizlik, niyetler düşünme, ilim gibi şeylerden meydana gelir. Allah'ın insana yapamayacağı ve kendisinde o işi yapmaya dair bir güç ve fiil hissetmediği bir işi emretmesi imkansızdır.¹⁸

Vasil b. Ata'nın hürriyet konusundaki görüşü, insanın mükafat ve ceza olarak fiillerinde elde ettiği kazanç üzerinde, Allah'ın hiçbir rolünün olmadığı şeklinde olmuştur. İnsan yaptıklarını hür bir irade ile yapmakta ve sonuçlarına katlanmaktadır. Allah'a hiçbir kötülük isnad edilemez. Allah'ın insanların yaptıklarına müdahalesi söz konusu değildir. Aksi halde Allah'ın adaletine gölge düşmüş olur. Çünkü kullarını yapılmamasını emrettiği bir fiile yöneltmek veya teşvik etmek, o fiili yaparken ona yardımcı olmak, daha sonra da yaptığı fiilden dolayı insanı günahkar olarak cezalandırmak Allah'ın adaleti ile bağdaşmaz. Böyle bir durum zulüm olur. Allah ise kullarına zulmetmez. Allah günahları istemez, küfrü, fıskı, isyanı da irade etmez ve bunlarla emretmez. Bilakis bu şerhler insanın iradesi, ihtiyarı ve fiili ile meydana gelir.¹⁹

¹⁵ Şehristani, el-Milel, I, s. 98, Bağdadi, Abdülkahir, el-Fark Beyne'l-Firak, s. 128, Kahire, 1910

¹⁶ Şehristani, el-Milel, I, s. 61

¹⁷ Bağdadi, el-Fark Beyne'l-Firak, s. 103

¹⁸ Şehristani, el-Milel, I, s. 61

¹⁹ Şehristani, el-Milel, I, s. 61

Mu'tezile'nin kurucularından Amr b. Ubeyd (v.144/761)'de hürriyet düşüncesini Allah'ın adaleti ve insanın sorumluluğu üzerine bina etmiştir. Ona göre Allah insana özgür bir irade vermiş ve fiillerinden dolayı onu sorumlu tutmuştur. Böyle olmasaydı, Allah'ın insanları suç işlemeye zorlayıp, sonra da bundan dolayı insanları cezalandıracağı bir durum söz konusu olur ki, bu Allah'ın adaletiyle bağdaşmayacak bir sonucu doğururdu. Oysa Allah adil ve hakimdir. Allah'ın zulüm ve kötülükle vasıflandırılması mümkün değildir.²⁰

3- İstitaat ve İnsanın Fiilleri

Mu'tezile'ye göre insan irade sahibi bir varlık olup önceden kendisinde bulunan bir güç²¹ ile kendi fiillerini kendisi yaratır.²² Hayır ve şer bütün fiiller, kulun kendi yaratmasıyla meydana gelir.²³ Kulun fiilinin meydana gelişinde Allah'ın rolü doğrudan değil dolaylı olarak vardır.²⁴ Mu'tezile'ye göre insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olması, yaptığı işlerin sorumluluğunu üstlenmesini sağlar, bu da insanın sorumluluğunun anlamını ifade eder. Mu'tezile'ye göre hayat ve güç sahibi olan insan, fiillerini yapma kudretine de sahiptir. Aksi takdirde insanın aciz bir varlık olduğu kabul edilmiş olur. Oysa aciz olan kişiden bir fiilin meydana gelmesi aklen mümkün değildir. O halde insan kudret sahibidir ve fiillerini bizzat kendisi yaratır.²⁵

Mu'tezile'ye göre kişinin tasarrufuyla meydana gelen fiil onun kastı ve isteğiyle meydana gelir. Eğer bu fiil meydana gelme yönüyle ona ait olmasaydı o zaman bu fiilin onunla ilgisi olmazdı. Böyle bir durum bizim; kişinin fiili onun kastıyla meydana gelir şeklindeki bilgimizle çelişir.²⁶

Mu'tezile imamlarından Ebu Haşim'e göre eğer fiil kişinin kendi kastı olmaksızın meydana gelirse o zaman kişinin o fiil hakkında bilgisi ve inancı olmaz. Kasıt olmaksızın bir fiilin meydana gelmesi caiz değildir. Eğer böyle olmasaydı hata yapanın hatasında kasıt olmazdı. Bilen kişinin bunu yapması ancak bir kasıt sonucu olmaktadır.²⁷

Allah Teala'nın insanları fiillerinden sorumlu tuttuğu sabittir. Eğer insan fiillerinin hadisi/yapıcısı olmasaydı insanın bu fiillerinden sorumlu olması doğru olmazdı. İnsanların fiillerinin kadiri/hadisi olduğuna başka bir delil, insanın fiillerinden dolayı sevap ve günah kazanması ve ayrıca Resul'un gönderilmiş olmasıdır. Allah ve Resulünün iyiliği emretmesi, kötülükten nehyetmesi, iyiliklere mükafat verilmesi, kötülüklerle cezanın bildirilmesi, ancak insanın fiillerinin kadiri olmasıyla anlam kazanır.²⁸

²⁰ Bkz. Ay. Mahmut, Mu'tezile ve Siyaset, s. 124

²¹ Bkz. Hayyat, Ebu'l-Hüseyn. Kitabu'l-Intisar, s.61,62

²² Kadı Abdülcebbar, Şerhu Usulî'l-Hamse, s. 323

²³ Nesefî, Ebu'l-Muin, Çev.Cemil Akpınar. Bahru'l-Kelam, s. 75,Konya, 1977

²⁴ Gölcük, Şerafettin, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 168, İstanbul, 1979

²⁵ Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 392. el-Muğni, 8, s.3

²⁶ Kadı Abdülcebbar, Muğni. VIII. s. 13

²⁷ Kadı Abdülcebbar, Muğni. VIII. s. 14

²⁸ Kadı Abdülcebbar. Muğni. VIII. s. 34, 35

Yaptıklarından dolayı insanın isimlendirilmesi ve sıfatlandırılması da insanın yaptıklarının kadiri olduğunu ispatlar. Eğer insan fiillerinin sahibi olmasaydı, hareket eden, duran, döven, haber veren şekilde isimlendirilmez ve sıfatlandırılmazdı.²⁹

Mu'tezile'nin çoğuna göre Allah, işlerini yaptığı esnada insanda kudreti yaratır. Yani insan hadis bir kudretle işini yapar. Mu'tezile imamlarından Nazzam (v.212/835) ve Esveri (v.200/899)'ye göre insan kendi nefsinde istitaat sahibidir. Sümame b. Eşres (v.213/828)'ve Bısr el-Mu'temir (v.210/ 825) de istitaatı organların sağlamlığı şeklinde tanımlamışlardır. Bu imamlar hadis bir kudretli kabul etmezler, çünkü onlara göre Allah Teala insanın işlerinde kudreti bir bütün olarak yaratır.³⁰

4- Kesb ve İnsanın Fiilleri

Cebriyye mezhebi insanın fiillerinde iradesinin hiçbir şekilde olmadığını savunurken, Mu'tezile insanın fiillerinin tamamen insanın hür iradesiyle meydana geldiğini kabul etmiştir. Ehl-i Sünnet'e mensup kelimciler ise fiillerin meydana gelmesinde orta bir yol bulmaya çalışarak insanın fiillerinde kesb sahibi olduğunu belirtmişlerdir. Kesb; insanın kudretini ve iradesini bir iş yapmaya sarf etmesidir.³¹ Ehl-i Sünnete göre fiillerin yaratıcısı sadece Allah'tır. Bütün fiiller Allah'ın kudretiyle yaratılmıştır. Fiillerin meydana gelmesinde insanın yaptığı sadece kesb etmedir. İnsan Allah'ın kendisinde yarattığı hadis kudretle iyi veya kötü fiil ve davranışlarda bulunur.

Mu'tezile'ye göre insanlardan iyi ve güzel olan şeylerin yapılması istenirken, kötü ve çirkin olan şeyleri de yapmaması istenmektedir. Bunun sonucunda da sevap, günah, mükafat ve cezaya muhatap olmaktadır. Bu durumda insanın kendi özgür iradesiyle yaptığı fiilleri kendisine ait olmalıdır.³² İnsanın fiilleri insana mütealliktir ve bu fiillerin Allah'a izafe edilmesi doğru değildir. Çünkü bir makdurun iki kadire iktiranı yani; bir fiilin iki kadirin/failin eseri olması mümkün değildir. Bundan dolayı Mu'tezile insanın fiillerinin gerçek faili olduğunu, insanın fiillerinin Allah'a izafe edilemeyeceğini savunur.

Mu'tezile'nin son dönem büyük imamlarından Kadı Abdülcebbar (v. 415/1025) Ehl-i Sünnetin insan fiilleri probleminde ortaya koyduğu kesb anlayışının makul olmadığını belirterek şöyle eleştirir: Ehl-i Sünnete göre kesb'in geçerliliği sıhhatle beraber mümkündür. Sıhhat şartına bağlı olan bir şeye ne övgü ne de yergi sarf edilebilir, dolayısıyla sonucunda mükafat veya ceza durumu söz konusu olmaz. Eğer kulun tasarrufu Allah'ın fiili ve yaratması ile olursa ve kul fiile mahal olursa, o zaman fiil yönüyle kulun bir dahilî mümkün değildir. Bu durumda o fiil için emir, nehiy, zem ve medh³³ caiz değildir. Aynı zamanda söz konusu fiil için sevap ve ceza da olmaz. Başkasının işinden dolayı kişinin kasıt ve isteğiyle bir tasarrufu söz konusu değildir.³³

²⁹ Kadı Abdülcebbar, Muğni, VIII, s. 35

³⁰ Carullah Zühdi, el-Mu'tezile, s. 101, Beyrut, 1990

³¹ Taftazani, Sa'duddin, Çev. Süleyman Uludağ, Şerhu'l-Akaid, s. 198, İstanbul, 1991

³² Bkz. Kadı Abdülcebbar, Muğni, VIII, s. 3

³³ Kadı Abdülcebbar, Muğni, VIII, s. 83

Kesbi iddia edenlere göre fiilin meydana gelmesi Allah'ın icadı ve ihdası ile dir. Kul kesbeder, ihdas etmez. Yapılan bir işin insanın fiili olabilmesi için insanı o fiil hakkında tam bir bilgi sahibi olması ve fiile kadir olması gerekir. Ancak kesb düşüncesi ile insanın fiilleri üzerinde bilgi sahibi olduğu ve o fiile kadir olduğunu ispatlamak mümkün değildir. Aynı şekilde insanın kesb ettiği işte istek ve iradesinin olduğunu da ispatlamak mümkün değildir.³⁴

Kadı Abdülcebbar'a göre Ehl-i Sünnetin kesb kavramına sığınmasının sebebi; yapılan bir işin emir, nehiy, zem ve medh v.b yönünden insana dönmesidir. Yani insanı yaptığı işlerden sorumlu tutulmasıdır. Yapılan bir işten insanın gerçekten sorumlu olabilmesi için insanın o işi tam bir bilgi, istek ve iradeyle gerçekleştirmiş olması gerekir. Halbuki kesb nazariyesinde halk ve icad insana değil Allah' aittir. Bu da Cebriyye'nin "İnsan iradenin mahalli olduğu gibi fiillerin de mahallidir" düşüncesinden farklı değildir.³⁵

Kadı Abdülcebbar'a göre kesb nazariyesini savunanlar söz konusu kavrama lugat ve örf manaları ile ilgili olmayan anlamlar yüklemişlerdir. Kadı Abdülcebbar kesbi anlaşılır bulmaz ve şöyle der; çünkü insan kesbe ya bir kuvvet vasıtasıyla ya da başka bir kesb yoluyla sahip olur. Eğer ona kudret yoluyla sahipse, bu kudreti ya insan kullanıyordur –ki bizim söylediğimiz de budur- ya da Allah yaratıyordur – ki bu da Cebriyye'nin görüşüdür- Bu görüşlerin her ikisi de reddedilerek insandaki kesb, başka bir kesbe dayandırılacak olursa, bu da bilinmeyi başka bir bilinmeyenle açıklama demektir ki bu da anlamsızdır.³⁶

Kadı Abdülcebbar kesb konusundaki görüşüne Kur'an'ın şu ayetini delil getirmiştir; "Onlara hidayet geldiği zaman onları imandan alıkoyan neydi...?"³⁷ Eğer iman vehbi olsaydı Allah imanı kulda yarattığı zaman iman meydana gelirdi, yaratmadığı zaman ise meydana gelmezdi. Eğer böyle olsaydı yukarıdaki ayetin bir anlamı olmazdı. Çünkü mükellef şöyle söyleyebilir; Beni imandan alıkoyan onu bende yaratmayandır. Ey Rabbim sen imanın zıddını bende yarattın, o da küfürdür.³⁸

Kadı Abdülcebbar'ın konuyla ilgili delil getirdiği diğer bir ayet de şudur: "Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz ki, siz ölü idiniz, O sizi diriltti..."³⁹ Bu ayette Allah kafirlerin küfürlerinde ısrar etmelerini hayretle ifade ediyor. Ehl-i Sünnetin kesb nazariyesi doğru olsaydı Allah'ın burada hayret etmesinin bir anlamı olmazdı. Çünkü insanların fiillerinin yaratıcısı Allah olsaydı, Allah kendisinin yarattığı bir fiile hayret etmezdi.⁴⁰

Kadı Abdülcebbar'a göre insanın fiilleri Allah' izafe edilemez. Kulların fiilleri Allah'ın mahluku değildir. Allah onları sonradan yaratmamıştır. Kişinin yaptığı kendi fiilidir ve hadistir. Bir fiilin iki failinin olması imkansızdır. Bir şeye güç getirmek ancak onu meydana getirmekle mümkün olur. Kulların fiillerinin Allah'ın mahluku olmadığına

³⁴ Kadı Abdülcebbar, Muğni. VIII. s. 84

³⁵ Kadı Abdülcebbar, Muğni, VIII. s. 85

³⁶ Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 367; Çelebi, İlyas, Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar, s. 288, 289, İstanbul, 2002

³⁷ İsrâ, 17/94

³⁸ Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 360

³⁹ Bakara, 2/28

⁴⁰ Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 360

delil olarak şunu da söylemek mümkündür: Eğer Allah onların muhdisi ve mucidi ise, kulların o fiillerde bir gücünün olmaması gerekir, çünkü bu fiillerde kulun gücüne gerek kalmaz.⁴¹

Kadı Abdülcebbar yukarıdaki görüşlerinin yanı sıra insanın fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığını ispatlamak için birçok akli delil getirmiştir. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

a) Eğer kulun fiilleri Allah'ın fiilleri olsaydı, yapılmasında alete ihtiyaç olan şeylerin aletsiz de yapılabilmesi gerekirdi. Çünkü, mesela Allah Teala, insanda yukarıya çıkma fiilini yarattığında merdivene ihtiyaç olmazdı veya kuşun uçmasında kanada ihtiyaç olmazdı. Aynı şekilde kağıda yazı yazmada ele ve kaleme ihtiyaç olmazdı. İnsanın birçok fiilinde alete ihtiyaç duyulduğuna göre bu durum, insanın kendi fiillerini kendisinin meydana getirdiğini göstermektedir.⁴²

b) Eğer kulların fiilleri Allah tarafından yaratılmış olsaydı, kötülük yapan kişinin bu fiilden dolayı Allah Teala'nın sorumlu tutulması gerekirdi. Çünkü o fiil Allah tarafından kulun iradesi dışında yaratılmıştır. Dolayısıyla sorumluluk Allah'a ait olmuş olacaktı ki Allah bundan münezzehtir.⁴³

c) Kulun yaptığı bazı şeyler kötü, bazıları da iyi görülyorsa ve Allah da o fiillerin yaratıcısı ise o takdirde fiillerdeki kötülük ve iyilik Allah için de söz konusu olurdu. Allah'ın ilim sahibi olduğuna olan imanımız ile beraber, bu fiil Allah'tan iyi olmadı veya bu fiil Allah'tan kötü olmadı demek caiz değildir. Böyle bir şey bizi alemde meydana gelen olayları da böyle yorumlamaya götürür ki bu muhaldir.⁴⁴

d) Eğer Allah insanları fiillerinin yaratıcısı olsaydı insanlar o fiilleri yapmaya mecbur kalırlardı. O zaman kişinin kesbiyle ve mecburiyet altında yaptığı fiiller arasında fark kalmazdı. Biz biliyoruz ki bu ikisi arasında fark vardır. Kişinin iradesi ve kesbiyle ve mecburiyet altında yaptığı fiiller arasında bir farkın olduğunu kabul etmeyen diğer konularda söylediği bütün sözleri de batıldır.⁴⁵

Mu'tezile'nin nazarında insan hür iradesiyle faili muhtardır. Allah'ın kendisine bağışladığı bu kudretle istediği gibi tasarruf eder, istediği şekilde davranır. Mu'tezile insandaki bu kudretle onun halk ve icadı gerçekleştirdiğini savunmuştur. Mu'tezile'ye göre bir şeyi yapmaya kudret sahibi olan kişinin onun üzerinde bir tesir bırakması ve bu tesirin kesin olarak meydana çıkması gerekir. Çünkü fiilin hasıl olması ancak fiilin varlığıyla mümkün olur.⁴⁶

Mu'tezile bu sonuca şu üç sebepten ulaşmıştır. Bunlar ; teklif, va'd -ve vaid'dir.

a) Eğer Allah Teala kulların fiillerini yaratsaydı, insanlar o fiilleri yapmazlardı. Teklif, va'd ve vaid batıl olurdu. Çünkü teklif talep etmektir. Taleb ise bir şeyin

⁴¹ Kadı Abdülcebbar, el- Muğni, VIII, s. 177

⁴² Kadı Abdülcebbar, el- Muğni, VIII, s. 187

⁴³ Kadı Abdülcebbar, el- Muğni, VIII, s. 196

⁴⁴ Kadı Abdülcebbar, el- Muğni, VIII, s. 202

⁴⁵ Kadı Abdülcebbar, el- Muğni, VIII, s. 218

⁴⁶ Carullah, Zühdi, el -Mu'tezile, s.103

yapılmasını birisinden istemektir. Ahiretteki hesabın önemi buradan ortaya çıkar. Eğer kulların fiilleri Allah'ın yaratmasıyla olsaydı kıyamet gününde kulların hesaba çekilmeleri nasıl olacak? İnsanın iyiliklerinden dolayı mükafat, kötülüklerinden dolayı ceza görmesi, o fiillerin kendisi tarafından yapılmasını gerektirir.⁴⁷

b) Eğer Allah insanların fiillerinin yaratıcısı olsaydı, o zaman peygamberlerin insanlara gönderilmesinin yararı ne olurdu? İnsanın hür bir iradesi ve özgür bir seçim hakkı olmadığı durumda, peygamberlerin gönderilmesinin bir anlamı olmaz. Çünkü peygamberlerin insanları iyiye, güzele ve doğruya çağırmaları insanın hür bir iradeye sahip olduklarını gösterir. Eğer insanlar davranışlarında hür olmasaydı peygamberlerin insanları iyiye, doğruya davet etmelerinin bir anlamı olmazdı. Her şey Allah tarafından belirlenmişse peygamberlerin gönderilmesine gerek kalmazdı. O halde peygamberlerin insanları doğruya davet etmeleri, bu davete muhatap olan insanların hür bir iradeye ve seçim hakkına sahip olduklarının bir göstergesidir.⁴⁸

c) Mu'tezile'nin insanın fiillerinin kadiri olduğu tezine dayanak olarak aldığı diğer bir nokta Allah'tan zulmün nefyedilmesidir. Mu'tezile'ye göre insanın fiilleri arasında zulüm, yalan ve küfür mevcuttur. Eğer Allah insanların fiillerinin yaratıcısı olsaydı o zaman bu çirkin şeylerin de yaratıcısı olurdu. Çünkü kim bir şeyi yaparsa o şey ona izafe edilir. Allah'ın çirkin şeylerin yaratıcısı olması caiz değildir. Diğer bir şey; Allah Teala nasıl olur da kulların fiillerini takdir eder, onları yaratır, sonra da o fiillerden dolayı kullarını cezalandırır. Bu, bir kimsenin birisini bir işe mecbur tutup, sonra o işten dolayı cezalandırması gibi değil midir?⁴⁹

Mu'tezile, insanın fiillerinin tamamen insanın hür iradesinin ve ihtiyarının eseri olduğunu söyleyip Ehl-i Sünnetin kesb anlayışını reddetmenin yanı sıra Allah'ın fiilleri ile insanın fiillerinin birbirinden farklı olduğunu da belirtmiştir.

5-Allah'ın Fiileri İle Kulların Fiillerinin Farklı Olması

Mu'tezile'ye göre Allah'ın bütün fiilleri iyidir. Allah kötü ve çirkin şeyleri yaratmaz. Mu'tezile bu görüşünü bazı Kur'an ayetlerine dayandırarak dile getirmiştir. "Bu her şeyi sağlam tutan Allah'ın işidir."⁵⁰ Ayetindeki sağlam tutmak (itkan) ifadesini Mu'tezile hem muhkem hem de iyi ve güzel olarak yorumlamışlardır.⁵¹

Mu'tezile'ye göre Allah'ın fiilleri her zaman iyidir. Ancak kötü fiillerde Allah'ın kudretinin hiçbir ilişkisi yok mudur? Kötü fiiller tamamen insana mı aittir? Gibi sorular sorulabilmektedir. Bu gibi sorulara cevap vermek üzere Mu'tezili imamlardan farklı görüşler ortaya konulmuştur. Ebu Huzeyl el-Allaf (v.226/840)'a göre; Allah zulme kadirdir ama hikmetinden dolayı bunu yapmaz. İbrahim en-Nazzam (v.220/838)'a göre; Allah zulme kadir olmadığı gibi iyi olan şeyi terk etmeye de kadir değildir. Çünkü zulüm ancak ya afete uğramışlardan veya cahillerden ortaya çıkar. Kadı

⁴⁷ Carullah, Zühdi, el -Mu'tezile, s.104

⁴⁸ Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 334

⁴⁹ Carullah, Zühdi, el -Mu'tezile, s. 105

⁵⁰ Nemi, 27/88

⁵¹ Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 358

Abdülcebbar ise Allah'ın zulme kadir olduğunu ancak bunu yaratmadığını ifade eder.⁵²

İnsanın fiillerinin değerlendirilmesinde Mu'tezilenin göz önünde bulundurduğu esaslardan birisi "salah-aslah" konusudur. Mu'tezile'ye göre "salah" kelimesi fayda, menfaat gibi anlamlar ifade eder. "aslah" ise "salah" kelimesinin mübalağa ifade eden şeklidir. Allah'ın fiillerinde iyilik, güzellik, fayda gibi nitelikler bulunur. Bunlar kullara göredir. Kendisi için bunları düşünmek caiz değildir. Allah'ın yapacağı teklifler de salah-aslah vasfını taşımaktadır. Salah-aslah vasfını taşımayan fiiller Allah'a izafe edilemez.⁵³

Allah'ın fiilleri konusunda Mu'tezile'nin "salah-aslah" anlayışının temelinde Mu'tezile'nin "husün-kubuh" (iyi-kötü), anlayışı vardır. Mu'tezile'ye göre Allah'ın fiillerinde ve tekliflerinde salah-aslah esası vardır. Allah'ın bütün fiilleri bir hikmete dayanmaktadır, dolayısıyla Allah'ın bütün işleri iyidir. Ancak kulların fiilleri böyle değildir. Kulların fiillerinin bazıları iyidir, bazıları kötüdür. Bundan dolayı insanların fiillerinin Allah'a izafe edilmesi doğru değildir. Bazı insanların fiilleri sonucunda Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi oldukları görülmektedir. Bu fiillerde Allah'ın fiillerindeki itkan (sağlam tutma) vasfının bulunduğu söylenemez. Bu durumda kulların bu fiillerinin de Allah'a izafe edilmesi doğru değildir.⁵⁴

Mu'tezile'nin insan fiilleri anlayışında kulların fiillerini Allah'ın fiilleri olarak vasıflandırmak veya söz konusu fiiller için Allah tarafından olduğu şeklinde ifade etmek doğru değildir. Çünkü insanların fiilleri kendileri tarafından özgür iradeleriyle gerçekleştirilmişlerdir. Bundan dolayı insanları fiilleri övgü ve yermeye hak kazanmışlardır. İnsanların fiil ve eylemleri Allah tarafından yaratılmış olsalardı bu fiiller için mükafat ve ceza söz konusu olmazdı. Bu durumda insanların fiillerinin Allah'a izafe edilmesi ancak mecazi anlamda mümkündür ve bu da taatlerle sınırlıdır. Taatlerle ilgili fiillerimizi Allah'a izafe etmek ve bunların Allah tarafından meydana geldiğini söylemek, Allah'ın bu fiiller için bize yardım ettiği, bize lutfettiği, bizi muvaffak kıldığı ve aksini yapmaktan bizi koruduğu anlamına gelir.⁵⁵

Mu'tezile imamı kendileri için asıl olan akli delillerle beraber onları tamamlayıcı mahiyette bazı Kur'an ayetlerini de insanın fiilleri konusuna delil getirmişlerdir. Mu'tezile'nin konuyla ilgili müracaat ettiği ayetlerden bazıları şunlardır. "Size Rabbinizden hakkı ve batılı ayırmak için açık deliller geldi. Artık kim hakkı görür de ona iman ederse kendi lehinedir. Kim de hakkı görmeyip batılı seçerse kendi aleyhinedir. Ben üzerinize bir gözetleyici değilim."⁵⁶ Ayette, hakkı görüp doğruyu seçmenin insanın lehine, batılı seçtiğinde ise aleyhine olacağı, dolayısıyla insanın fiillerini hür bir iradeyle yaptığı ve ondan sorumlu olduğu belirtilmiştir. Başka bir ayette "Göğü, yeri ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık. Bunun boşuna olduğu, inkarcıların zannından ibarettir. Vay ateşe uğrayacak inkarcıların

⁵² Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 313

⁵³ Kadı Abdülcebbar, el-Muğni, XIV, s. 33 vd.

⁵⁴ Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 357, 358

⁵⁵ Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 787 vd.

⁵⁶ En'am, 6/104

haline⁵⁷ buyurulmaktadır. Burada Allah Teala boş olan "batıl" şeyi yaratmadığını bildirmektedir. Eğer şer olan kötü fiiller insanlar tarafından yaratılmış olsa, bütün bu kötü olan şeylerin Allah tarafından yaratılmış olması gerekirdi ki Allah Teala bunlardan münezze ve yücedir.

Mu'tezile'nin görüşünü desteklemek için başvurduğu diğer bir ayet şudur: "Sizi yaratan O'dur. Kiminiz inkarcı, kiminiz mü'mindir. Allah yaptıklarınızı görendir."⁵⁸ Bu ayet insanları uyarmak içindir. Eğer iman ve küfür insanın iradesine bağlı değilse, bu uyarının doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. İnsanın iradesiyle olmayan iman ve inkardan dolayı insanın uyarılması demek; insanın boyunun uzun veya kısa olmasından dolayı uyarılmasına benzer ki bunun bir anlamı yoktur. Buna benzer diğer bir ayette de Allah Teala: "De ki Hak Rabbinizdendir. Dileyen inansın, dileyen inkar etsin..."⁵⁹ İman ve inkar insanın hür iradesiyle olmasaydı bu ayete de bir anlam vermek mümkün olmazdı. Öyle ki "dileyen kapkara olsun, dileyen bembeyaz" gibi bir sözden farklı bir anlam ortaya çıkmazdı. Bu söz saçmadır, çünkü kişinin cilt renginin siyahlığı veya beyazlığı bize bağlı olan bir şey değildir. İman ve küfür konusundaki durum da bunun gibidir.⁶⁰

6 – Tevlid ve Tevellüd

Tevlid; irade ile yapılan bir fiilden sonra ona bağlı olarak bir başka fiilin veya fiillerin meydana gelmesidir. Tevellüd kendiliğinden doğan anlamına gelmektedir.⁶¹ İnsanın eliyle anahtarı çevirmesi sonucunda kapının açılması, bir kişinin attığı bir taş veya okun meydana getirdiği yaralama veya ölüm olayı tevellüd için birer örnek olarak verilebilir. Taşın atılma olayında taşın atılması iradi fiil, buna bağlı olarak meydana gelen ölüm ise mütevelled (iradi fiilden doğan) fiildir. Birinci fiile doğrudan işlenen (mübaşir) fiil, ikinciye ise bu fiilin sebep olması sonucu meydana gelen (mütevelled) fiil denir. Mutezile'ye göre irade ilk fiil, murad edilen fiil ikinci fiil ve sonuç (mütevelled fiil) ise üçüncü fiil olmaktadır.⁶²

Tevlid ve tevellüd olarak adlandırılan fiiller, kelamcılar tarafından temel sebep , aracı sebep ilişkisi şeklinde değil, tevlid veya tevellüd, yani fiilin doğuşu şeklinde ortaya konulmuştur. Bu durumda akla şu sorular gelebilir. Hareket eden alette söz konusu olan ilahi bir sebeplilik midir? Tabii bir sebep, sebepsiz bir etki veya beşeri failin sebepliliği söz konusu olabilir mi? Bu şekilde meydana gelen fiilin menşei nedir? Mu'tezile Tevlid ve Tevellüd probleminde bu açıdan bakmış ve görüşlerini bu yönde geliştirmiştir.⁶³

Mu'tezile'nin çoğunluğunun kabul ettiği görüş; gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak yapılan her fiil insanın fiilidir.⁶⁴ Mu'tezile'nin çoğunluğu tarafından kabul gören bu düşüncüyü ilk olarak Bısr el-Mu'temir ortaya atmıştır

⁵⁷ Sa'd, 38/27

⁵⁸ Teğabün, 64/2

⁵⁹ Kehf, 18/29

⁶⁰ Kadı Abdülcabbar, Şerh, s. 362

⁶¹ Cürcani, S. Ş. Tarifat. s. 61

⁶² Bkz. Eş'ari, Makalat, II, s. 91, Çelebi, İlyas, a.g.e, s. 283

⁶³ Bkz. Gölcük, Şerafettin, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s.155

⁶⁴ Eş'ari, Makalat, s. 87

Ebu'l-Huzeyl el-Âlâf 'a göre insanın fiilinden doğan her fiil insanın bilgisi dahilinde meydana gelmektedir. Meydana gelen fiil insanın bilgisi dahilinde ortaya çıktığına göre bu fiil insana aittir. Vurmadan dolayı meydana gelen acı, atılan taşın sebep olduğu yaralama veya ölüm fiili yapana aittir. Çünkü bu fiillerin sebebi insandır. Ancak lezzet, renkler, tallar, kokular, sıcaklık, soğukluk, rutubet, kuruluk, korkaklık, cesaret, açlık, tokluk gibi şeyler Allah'ın fiilleridir. Ebu'l -Huzeyl'e göre bu fiiller insanın fiillerinden tevellüd etmez. Çünkü insan bu fiillerde bilgi sahibi değildir. İnsanın bilgi sahibi olmadığı bir fiil insana ait olamaz.⁶⁵

İbrahim en-Nazzam; hareket dışında insan için fiilin söz konusu olmadığını iddia etmiştir. Ona göre insan nefsinde hareket dışında bir fiil yapamaz. Namaz, oruç, istekler, hoş görülme şeyler, ilim, cehalet, doğruluk, yalan, insanın konuşması ve susması ve sair fiilleri hareketten (halden) ibarettir. Böyle olduğu içindir ki insanın bir yerde durmasının anlamı onun iki vakitte bulunmasıdır.Yani o hareketin iki vakitte olmasıdır.⁶⁶

İbrahim en-Nazzam da latif cisimler olarak vasıfladığı renk, tat, koku, hareket, soğuk, sıcak, sesler, acı gibi şeylerin insanın fiilleri olmadığını söylemiştir.⁶⁷

Mu'tezile imamlarından Muammer'e göre insan nefsinde hareket ve sükunu meydana getiremez. İnsanın kendisinde ancak irade, ilim, kerahet, nazar, temsil halleri meydana gelir. İnsan bundan başka bir şey yapamaz.⁶⁸ Muammer, mütevelled fiillerin insana ait olmadığını, atılan taş ile ölen kişide meydana gelen öldürme fiilinin taşı atan insana değil taşa ait olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁹

Salih Kubbe ve taraftarlarına göre; atılan bir taş sonucunda ölen kişide meydana gelen öldürme olayının taşa değil Allah'a nispet edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁷⁰

Kadı Abdülcebbar, mütevelled fiillerin Allah'a nispet edilmesini cebri savunanların görüşlerine paralel olarak yorumlamış ve söz konusu görüşü reddetmiştir. Kadı Abdülcebbar'a göre doğrudan işlenen fiil ile dolaylı fiil aynı konumdadır. Mütevelled fiilin sebebi olan irade insanın kendisine ait olduğu zaman bundan dolayı meydana gelen diğer fiil de insana ait olacaktır. Meydana gelen fiilde bir irade olmadığı zaman ise söz konusu fiil o insana ait değildir ve ondan sorumlu da olmaz.⁷¹

Kadı Abdülcebbar organların fiillerinin gerçekleştikleri mahalde tabii olarak ya da yaratılışın bir gereği olarak meydana gelmesinin caiz olmadığını ve herhangi bir fiili tabiata doğrudan ya da dolaylı olarak izafe etmenin yanlış olduğunu söylemiştir. Ona göre kişinin irade ve isteğiyle meydana gelen bir fiilin bazı yönlerden mecburi olarak meydana geldiğini söylemek batıldır. Çünkü kişinin iradesiyle

⁶⁵ Eş'ari, Makalat, s. 88

⁶⁶ Eş'ari, Makalat, II, s. 88

⁶⁷ Eş'ari, Makalat, II, s. 88-89

⁶⁸ Eş'ari, Makalat, II, s. 89

⁶⁹ Bkz. Eş'ari, Makalat, II, s. 89-90

⁷⁰ Bkz. Eş'ari, Makalat, II, s. 90-91

⁷¹ Kadı Abdülcebbar, Şerh, s. 388. Çelebi, İlyas, a.g.e, s. 284

meydana gelen iş onun fiilidir. Onun fiili olunca o işin mahallinde kendiliğinden meydana geldiğini söylemek doğru olmaz. Eğer kendiliğinden olsaydı fiilin her mahalde olması gerekirdi. O zaman organların fiillerinin kasıt, istek, ilim, ve idrakten yoksun olarak meydana gelmesi gerekirdi. Böyle bir şey kabul edilirse kişi, ancak iradesiyle iş yapar sözü doğru olmazdı. Fiili yapan kişinin iradesiyle o işi yaptığı kabul edildiği takdirde, o kişinin organları tarafından meydana getirilen işlerinde o kişinin fiili olmak lazım gelir.⁷²

Kadı Abdülcebbar, mütevelled fiillerde mevcut olan kudretin de söz konusu fiillerin ilk fiili gerçekleştiren kişiye ait olduğunun bir kanıtı olduğunu söylemiştir. Kadı Abdülcebbar'a göre fail durumunda olan insanın hareketleri ve diğer şeyleri kudretinin mahalli (kendi bedeni) dışında dolaylı olarak (tevlid) yapabileceğini söylemiştir. Ona göre insanın kendi bedeninin dışında bir mahalde işlenen mütevelled fiillerden, örneğin yazmada, dokumada, bina etmede ve sairde olduğu üzere bir kudret vardır. Bu kudretin olması da o fiilin o kişiye ait olduğunu gerektirir.⁷³

Kadı Abdülcebbar'a göre mütevelled fiil arzu ve istek yönünden doğrudan meydana gelen fiil gibidir. Böyle olduğu içindir ki mütevelled fiil o fiili yapan kişiye aittir. Çünkü bir fiilde iki failin olması doğru değildir. Dolayısıyla mütevelled fiilde ikinci bir fail aranması gerekir.⁷⁴

Kadı Abdülcebbar'a göre doğrudan meydana gelen fiiller ile dolaylı meydana gelen fiilleri birbirinden ayıran üç fark bulunmaktadır. Mütevelled fiil başka bir fiilden dolayı meydana gelmiştir. Burada insanın sorumluluğu niyet ve kastına bağlıdır. Eğer mütevelled fiil kastedilmişse sorumluluk gerekir, kastedilmemişse buna da mütevelled fiil denir ancak bu fiilden dolayı sorumluluk gerekmez.⁷⁵ İlk fiilin etkisiyle meydana gelen mütevelled fiili, failin iradesi dışında bir fiil olarak nitelemek mümkündür. Fail bu fiili irade etmemiş olabilir. Mütevelled fiilin sebebi olan ilk fiil meydana geldiği zaman, artık mütevelled fiilin meydana gelmesine engel bir şeyin olması söz konusu olamaz. Halbuki ilk fiilde durum böyle değildir. Ancak Kadı Abdülcebbar bu görüşe karşı çıkarak müvellid ilk fiil ile mütevelled fiili aynı konumda görmüştür.

Sonuç

İnsanın fiilleri ya da başka bir ifadeyle insan hareket ve davranışları, insan iradesinin ürünleridir. İnsandan isteyerek ve bilerek sadır olan her türlü eylem insanın kendisine mal edilir ve ondan sorumlu tutulur. Mu'tezile imamları insan fiilleri konusunu yorumlarken insanın hür bir iradeye sahip olduğunu, bu hür iradesiyle yapmış olduğu fiillerinden sorumlu olduğu gerçeğinden hareket etmişlerdir. Mu'tezile'ye göre madem ki insan yapıp ettiklerinden ahirette sorumlu tutulacaktır, o halde insanın bu fiillerini tamamen kendi bağımsız hür iradesiyle yapmış olması gerekir. Eğer insan herhangi bir zorlama altında olursa veya tamamen bağımsız bir

⁷² Kadı Abdülcebbar, el -Muğni, IX, s. 25

⁷³ Kadı Abdülcebbar, el -Muğni, IX, s. 37

⁷⁴ Kadı Abdülcebbar, el -Muğni, IX s. 38

⁷⁵ Kadı Abdülcebbar. El -Muhit, s. 393, Kahire tsz, Çelebi, İlyas, a.g.e. s. 284

iradeye sahip olmazsa o zaman insanların ahirette, dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekilmeleri caiz olmaz.

Mu'tezile bu görüşüyle ilgili olarak bazı Kur'an ayetlerini delil almıştır. Kur'an'da Mu'tezile'nin tezini doğrulayan ayetler bulunduğu gibi söz konusu görüşü nefyeden ayetler de bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet alimleri "Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz."⁷⁶ "Allah dilemedikçe iman etmeyeceklerdi."⁷⁷ "Allah dileseydi onu yapmazlardı."⁷⁸ "Eğer biz dileseydik herkesi hidayete erdirirdik."⁷⁹ gibi zahiri anlamları cebr'e delalet eden ayetleri görüşlerine delil olarak alırken Mu'tezile bu ayetleri tevil etmiştir.

İnsanın hür bir iradeye sahip olduğunu bildiren Kur'an ayetleri insanın yapıp ettiklerinden sorumlu olduğunu ve ahirette yaptıklarından sorumlu olacağını bildirmektedirler. Mu'tezile'in insan fiillerindeki temel çıkış noktası da ilahi adaletin gereği olarak insanların bu dünyada kendi istek ve iradeleriyle yapmış oldukları işlerden, fiil ve eylemlerinden sorumlu olmalarıdır.

---

⁷⁶ İnsan, 76/30

⁷⁷ En'am, 6/111

⁷⁸ En'am, 6/137

⁷⁹ Sécde, 32/1